

Rundt om Nøddeknækkeren

Læs om tilblivelsen af Nøddeknækkeren

Balletten *Nøddeknækkeren* bygger på en fortælling af den excentriske, tyske forfatter E.T.A. Hoffmann (1776-1822). Han skrev i 1816 det dramatiske og mørke eventyr *Nøddeknækkeren og musekongen*, der ikke så meget er en historie for børn, men mere om børn og nogle mystiske hændelser ved juletid. Hoffmann tegner et dystert, mangetydigt billede af menneskeheden, og ud over den i dag fra balletten så kendte fortælling om Nøddeknækkeren, Musekongen og Clara – hos Hoffmann kaldet Marie – fortælles en grum historie om den smukke prinsesse Pirlipat, over hvem der hviler en forbandelse, som kun en modig og ubarberet, ung mand kan hæve ved at knække verdens hårdeste nød med tænderne. I eventyret bevæger de forskellige figurer sig ind og ud af historien på en måde, hvor det er svært at skelne, hvad der er fantasi, og hvad der er virkelighed. Nøddeknækkerprinsen repræsenterer lyset og drømmen om kærlighed og forløsning, mens Musekongen symboliserer mørket, hvor angsten og mareriddet regerer.

Hoffmann var uhyre populær i sin samtid, og hans værker inspirerede ikke kun i litteraturen, men også i musikken og balletten; eksempelvis komponerede Jacques Offenbach operaen *Hoffmanns eventyr* med udgangspunkt i tre af hans fortællinger, Robert Schumann skrev sin samling af klaverstykker *Kreisleriana* over hans roman *Kater Murr*, og balletten *Coppélia* bygger på hans makabre historie *Sandmanden*. H.C. Andersen var ligeledes en meget stor beundrer af Hoffmann og ikke mindst af hans historie om Nøddeknækkeren. Om Hoffmann har han skrevet: "Vort liv er ingen tragedie, heller ingen evig farce; nej, undertiden flyder de sorte og lyse farver mellem hinanden, og jeg tror derfor, at den digter, der véd at blande dyb alvor med vittig spøg og lune, skildrer bedst livet og det menneskelige hjerte. Kun hos få digtere, uden hos Hoffmann, har jeg fundet denne hellige harmoni, og derfor er og vil han altid blive mig så usigelig kær."

I 1844 genfortalte den franske forfatter Alexandre Dumas den Ældre (1802-70) Hoffmanns gotiske historie *Nøddeknækkeren* i en noget blidere udgave, som han kaldte *Nøddeknækkeren fra Nürnberg*, og denne fortælling blev meget populær i samtiden.

I 1890 havde den franske koreograf Marius Petipa (1818-1910) og den russiske komponist Pjotr Tjajkovskij (1840-93) fejret store triumfer med balletten *Tornerose*. Ivan Aleksandrovitj Vsevoljskij (1835-1909), der var direktør for Mariinskij Teatret i Sankt Petersborg, ville gerne gentage succesen, og han foreslog de to kunstnere at lave en ballet over Dumas' historie. Hverken Petipa eller Tjajkovskij brød sig om ideen, og de syntes ikke, at historien egnede sig til at være udgangspunkt for en ballet. Men Vsevoljskij insisterede, og til sidst overgav de sig. Tjajkovskij fik lovning på, at han til gengæld for at komponere balletten også måtte skrive en opera, der kunne opføres sammen med *Nøddeknækkeren*. Det skulle blive til *Yolanta*, der i øvrigt var baseret på den danske digter Henrik Hertz' skuespil *Kong Renés datter*.

Petipa gik i gang med at skrive Librettoen til *Nøddeknækkeren* med helt nøjagtige angivelser af længden på de enkelte danse, men da Tjajkovskij modtog den, blev han endnu mindre opsat på projektet. Han skrev den 15. april 1891 til Vsevoljskij: ”Konfiturenborg [Sukkerland], Nøddeknækker... disse billeder glæder mig ikke. De inspirerer mig ikke, men skræmmer mig.”

Tjajkovskij færdiggjorde sit første udkast til *Nøddeknækkeren* i juli 1891. Han var ikke tilfreds med resultatet og forsøgte at blive frigjort fra opgaven på trods af, at dekorationer og kostumer allerede var sat i gang. Premiereren blev udsat, og først i januar 1892 begyndte han på instrumenteringen. Tre måneder senere var han færdig med sit værk og skrev: ”Nu har jeg afsluttet den, og *Nøddeknækkeren* er ren hæslighed.” Da han derefter gik i gang med *Yolanta*, trak han dog i land og skrev: ”Det er mærkeligt, for da jeg komponerede musikken til balletten, blev jeg ved med at tænke, at det ikke var særlig godt, men at jeg skulle vise dem alle sammen, hvad jeg kunne, når jeg begyndte på operaen. Men her bagefter virker det, som om balletten er god, men at operaen ikke er så god.”

Petipa begyndte at arbejde på *Nøddeknækkeren* i august 1892. Men han var svækket af sygdom og måtte ret hurtigt overgive ansvaret for koreografien til sin assistent Lev Ivanov (1834-1901), der tidligere blandt andet havde stået for den hvide anden akt i *Svanesøen*. Ivanov fik ikke frie hænder til at arbejde med balletten, men skulle nøje følge Petipas retningslinjer. Det berettes, at Petipa, da balletten var færdig, ikke ville have sit navn forbundet med den, da han følte, at hans bidrag til koreografien ikke var stort nok. Men eftertiden har været af en anden mening, og almindeligvis krediteres såvel Marius Petipa som Lev Ivanov som koreografer på balletten.

Den 18. december 1892 havde *Nøddeknækkeren* premiere på Mariinskij Teatret i Sankt Petersborg. Bortset fra Zar Aleksandr III, der var begejstret og kaldte Tjajkovskij op til sin loge for at takke ham, blev balletten ikke modtaget med den store entusiasme hos hverken publikum eller anmeldere. Måske fordi det usædvanlige eventyr var meget forskelligt fra datidens romantiske historier. Men med tiden er *Nøddeknækkeren* blevet en af de mest berømte, elskede og oftest opførte balletter i verden.

Nøddeknækkerens videre færd

Efter premieren på *Nøddeknækkeren* i 1892 blev Lev Ivanovs originale koreografi bearbejdet af forskellige russiske koreografer, før balletten første gang blev vist uden for Rusland.

I 1934 viste Vic-Wells Ballet i London, en forløber for Royal Ballet, således Nikolaj Sergejevs produktion, der byggede på den originale Petipa-Ivanov version, og hvor Margot Fonteyn i øvrigt havde sin debut som snefnug. I 1944 blev *Nøddeknækkeren* vist for første gang i Amerika med San Francisco Ballet i William Christensens koreografi.

Men det var Georg Balanchines berømmede version fra 1954 – hans første helaftensballet til New York City Ballet – der skaffede balletten sin helt store popularitet, og som gjorde, at *Nøddeknækkeren* siden da er blevet betragtet som juleballetten over dem alle. Balanchine havde selv som barn medvirket i balletten på Mariinskij Teatret, først som Musekongen og senere som Prinsen, og han valgte i sin version at lade hovedrollerne blive danset af børn. *Nøddeknækkeren* har lige siden premieren hvert år ved juletid været på New York City Ballets repertoire.

Op gennem det 20. århundrede har *Nøddeknækkeren* været opsat i utallige mere eller mindre utraditionelle versioner, alene i USA er den blevet danset af hen ved 120 balletkompagnier. Karakterernes navne har været forskellige, og handlingen har ændret sig – den eneste konstant er Tjajkovskijs musik. Nogle af de største koreografer gennem tiden har prøvet kræfter med balletten; blandt de mest kendte kan nævnes Sir Frederick Ashton i 1951, John Cranko i 1966, Jurij Grigorovitj i 1966, John Neumeier i 1971, Roland Petit i 1976, Rudolf Nureyev i 1976, Mikhail Baryshnikov i 1976, Mark Morris i 1991 og Maurice Béjart i 1998. *Nøddeknækkeren* har blandt andet været udsat for pantomime, isballet og alskens tolkninger og udlægninger. I 1995 skabte den svenske koreograf Pär Isberg eksempelvis *Nötknäpparen* – Petters och Lottas jul, hvor han udskiftede Hoffmanns karakterer med figurer fra Elsa Beskows elskede børnebøger om Tante Grøn, Tante Brun og Tante Lilla. Og i 2001 lavede danske Peter Martins sågar koreografi til den animerede film *Barbie in the Nutcracker*, hvor den kendte dukke er pastelfarvet stjerne i den berømte ballet.

I Danmark stiftede man første gang bekendtskab med balletten, da Hans Brenaa i 1950 satte en pas de deux fra *Nøddeknækkeren* op på Det Kongelige Teater. I 1969 skabte Mona Vangsaae og Frank Schaufuss den første danske version af balletten med Det Danske Balletakademi. Førsteopførelsen af helaftensballetten på Det Kongelige Teater fandt sted i 1971 i Flemming Flindts koreografi og Bjørn Wiinblads scenografi, og denne udgave blev genopsat i 1983 og i 1997 og kom til at gå i alt 236 gange. I 2001 havde Den Kongelige Ballet premiere på en ny udgave af *Nøddeknækkeren* i Alexei Ratmasnkys koreografi og Mikael Melbyes scenografi, og denne version spillede i perioden 2001 til 2005 i alt 99 gange. Den hidtil nyeste danske version af *Nøddeknækkeren* er Steen Koerners alternative hiphop-udgave, der blev opført på Aveny-T i 2003, og som siden er havnet i Kulturministeriets kulturkanon for børn.

Rundt om Nøddeknækkeren

Tjajkovskij og musikken til Nøddeknækkeren

Pjotr Tjajkovskij

Pjotr Tjajkovskij, 1840-93, blev født i Votkinsk som søn af en mine-ingeniør. I 1948 flyttede familien til Sankt Petersborg, hvor han blev uddannet som jurist og derefter i 1859 blev ansat i justitsministeriet. Men samtidig begyndte han for alvor at interessere sig for musik, og i 1862 bestemte han sig for helt at hellige sig musikken og blev elev på musikkonservatoriet i Sankt Petersborg, hvor han blandt andet studerede komposition hos Anton Rubinstein.

Efter endt uddannelse flyttede Tjajkovskij permanent til Moskva, hvor Rubinsteins bror, Nikolaj, havde tilbudt ham ansættelse som professor i komposition og musikhistorie ved det nyåbnede musikkonservatorium. Han blev hurtigt Ruslands mest estimerede komponist, men de første ti år i Moskva var hårde og med mange kampe; hans homoseksualitet, som samtiden fordømte, forværrede hans melankoli og depressioner.

I 1877 indgik Tjajkovskij ægteskab med en medstuderende fra konservatoriet, Antonina Miljukova – et ægteskab, der kun holdt i seks uger. En anden kvinde, der fik langt større indflydelse på Tjajkovskijs liv, var den rige enke Nadesjda von Meck, som han korresponderede med i over 1.200 breve, og som på grund af sin store beundring for hans musik støttede ham økonomisk. Hendes eneste, ret ejendommelige betingelse for at give ham penge var, at de aldrig skulle mødes.

Tjajkovskij skrev inden for mange genrer og havde en stor produktion – ballet, opera, symfonier, klaverkoncerter, violinkoncerter, kammermusik med meget mere. Han anvendte ofte indslag fra russiske folkemelodier, men samtidig lod han sig som den første russiske komponist inspirere af vestlige impulser. Tjajkovskij anses i dag for at være Ruslands største komponist, og hans værker er blandt de mest berømte og populære i musikhistorien, blandt andet balletterne *Svanesøen* fra 1877, *Tornerose* fra 1890 og *Nøddeknækkeren* fra 1892, operaerne *Eugen Onegin* fra 1879 og *Spader Dame* fra 1890 samt *1812-ouverturen* fra 1880.

I 1893 døde Tjajkovskij efter at have drukket kolerainficeret vand. Der findes adskillige teorier om årsagen til hans død, blandt andet at han begik selvmord på grund af anklager om et homoseksuelt forhold til en ung mand, men dette er aldrig blevet bevist.

Tjajkovskijs Nøddeknækkeren

Efter manges opfattelse ville *Nøddeknækkeren* for længst være forsvundet fra scenen, hvis det ikke havde været for Tjajkovskijs musik. Den er med sine mange genkendelige, iørefaldende temaer, sin fantasifulde humor og sin overraskende og raffinerede idérigdom blevet et af de mest elskede værker i musikhistorien.

Men det var ikke det billede, der tegnede sig ved premieren på *Nøddeknækkeren* i 1892. Tjajkovskij lod sig kun modvilligt overtale til at komponere musikken, og den efterfølgende kritik var hård og ubarmhjertig. Mens nogle anså værket for interessant, var der mange flere, der kritiserede det for at være symfonisk, kedsommeligt og uegnet til dans.

I *Nøddeknækkeren* har Tjajkovskij ladet sig inspirere af en del eksisterende musik. Eksempelvis er den sidste børnedans under festen hentet fra en fransk børnesang, "Bon Voyage, Cher Dumollet", den arabiske dans er baseret på en georgisk vuggevise, og trepakken har lånt temaer fra adskillige russiske folkedanse. Men ud over disse inspirationskilder besidder musikken til *Nøddeknækkeren* en rigdom af instrumental opfindsomhed. I den lille ouverture benytter Tjajkovskij sig for eksempel kun af de høje strygeinstrumenter, således at temaet virker magisk og luftigt. Han indarbejder ligeledes et lydbillede, der oftest forbindes med noget barnligt, for eksempel en skralde, et kukur, en legetøjstrompet og en lille tromme.

Mange af disse ting havde han købt i Paris, hvor han også opdagede et helt nyt musikinstrument, celestaen. Han bestemte straks, at han ville benytte den i *Nøddeknækkeren*, og i juni 1891 skrev han til sin musikforlægger Pjotr Jurgenson: "Jeg har lige opdaget et nyt orkesterinstrument i Paris - en mellemting mellem et lille klaver og et klokkespil - med en himmelsk smuk lyd. Instrumentet hedder Celesta Mustel og koster 1.200 francs. Det kan kun bestilles direkte fra opfinderen Mustel. Jeg vil gerne have, at De bestiller sådan et instrument. Det skal sendes direkte til Sankt Petersborg, men ingen må vide noget om det. Jeg er bange for at Rimskij-Kosakov og Glazunov hører om det og benytter det først. Jeg er sikker på, at dette nye instrument vil blive en kolossal sensation." Under prøverne på *Nøddeknækkeren* måtte alle aflægge ed på, at de ikke ville røbe noget om det nye instrument, som skulle være det overraskende element i Sukkerfeens variation.

Tjajkovskij havde trods sin begejstring for celestaen store problemer med at færdiggøre sin komposition. Hans rige velgørerske, enken Nadesjda von Meck, havde året før meddelt ham, at hun var gået fallit, og hun var holdt op med at støtte ham såvel moralsk som økonomisk, og hans elskede søster, Aleksandra Davidova, var pludselig død og havde efterladt ham i dyb sorg.

Men trods disse omstændigheder fik han, allerede før arbejdet med selve balletten var helt afsluttet, sat otte musikstykker sammen til en orkestersonate, som han kaldte *Nøddeknækkersuiten*. Førsteopførelsen af denne suite fandt sted i Den Russiske Musikforening i Sankt Petersborg den 19. marts 1892, og komponisten var selv dirigent. Den blev straks en stor succes og er senere blevet et af de oftest opførte værker i det klassiske repertoire.

Tjajkovskij døde året efter premieren på *Nøddeknækkeren*, og han oplevede aldrig den store succes, som værket senere skulle opnå. Han nåede kun at komponere musik til tre balletter, *Svanesøen*, *Tornerose* og *Nøddeknækkeren*, men disse tre værker regnes blandt den bedste balletmusik i verden. Siden har mange koreografer ladet sig inspirere af utallige andre af hans musikstykker – som en lysende stjerne over dem alle bør nævnes George Balanchines smukke *Serenade* fra 1934 – Så Tjajkovskij er i dag højst sandsynligt den komponist, der er blevet skabt flest balletter til.

Musikken fra *Nøddeknækkeren* er blevet brugt i et utal af sammenhænge, og ikke mindst ved juletid kan den høres over det meste af kloden. Den har været en inspirationskilde for adskillige store begavelse, mest markant kan nævnes Walt Disney, der i sin legendariske tegnefilm *Fantasia* fra 1940 lader alfer, paddehatte og fisk danse til uddrag af *Nøddeknækkersuiten*, og Duke Ellington og Billy Strayhorn, der i 1960 lavede deres egen jazz-version af *Nøddeknækkersuiten* til Duke Ellington Orchestra.

Igor Stravinsky, der om nogen kaldes det 20. århundredes vigtigste komponist, har sagt om Tjajkovskij: ”Hans balletmusik er uendelig fuld af uforfalskede, menneskelige følelser, udtrykt helt uanstrengt i musikken, men altid perfekt tilpasset sin funktion, tilkendt den yderste korrekthed med hensyn til, hvad det dramatiske og balletmæssige kræver, varieret i tempo, sammensætning og karakter med en opfindsomhed og skarpsindighed, der ikke kan ophøre med at overraske og forbavse. Han er den bedste model for senere tiders balletkomponister.”